

JOŽE TRONTELJ

Temna zarja ob dvajsetletnici samostojne Slovenije¹

Kdaj vrednote in etika za vse?

Praznično leto ob 20-letnici slovenske samostojnosti ni prav veselo. Mnogi Slovenci se z nostalgijo spominjamo prvih mesecev in let po naši osamosvojitvi. Vedeli smo, da smo dočakali zgodovinski trenutek, doživeli smo presenetljivo, neverjetno uresničitev najbolj drznih sanj naših staršev, dedov in desetin rodov pradedov. Kot je ob svojem nedavnem obisku v Ljubljani dejal morda največji tuji poznavalec slovenskega jezika in književnosti, nemški profesor Reinhard Lauer, član Akademije znanosti v Göttingenu in dopisni član SAZU, je slovenski narod s svojimi dosežki v svetovnem merilu edinstven, neprekosljiv čudež.

SREČNI ZOBEC V ŽALOSTNI KRIVULJI

Pred skoraj pol tisočletja, v Trubarjevem času, je s slabim milijonom govorcev slovenščine ustvaril knjižni jezik. Le malo pozneje je v svetovno zakladnico glasbe prispeval vrhunskega skladatelja Jakoba Petelina Gallusa. Nato je France Prešeren slovenščino bleščeče kultiviral in ustvaril izjemno poezijo, ki ni v ničemer zaostajala za stvaritvami Johanna Wolfganga Goetheja in ostalih najboljših nemških in drugih evropskih pesnikov tistega časa, sicer tako bogatega z vrhunskim pesništvom. Nadaljevalo se je tako, da je ta mali narod ustvaril sijajno kulturo. Še več, ohranil je samobitnost, kljub silovitim raznarodovalnim pritiskom močnih zahodnih in severnih sosedov. Boriti se je moral celo proti težnjam k asimilaciji z ostalimi južnimi Slovani, najbolj izraženim v idejah Stanka Vraza

in potem v nedavnih skupnih jedrih šolskega izobraževanja v 2. Jugoslaviji. Naposled si je po uničujočih vojnah in revoluciji, nazadnje še z vojno za samostojnost izbral celo lastno državo in enakopravno članstvo v velikih združbah narodov. Neprekosljiv čudež, je rekel akademik Lauer, ko nam je prišel predstavljat svoj del nove knjige o temeljih slovenske kulture.² Kaj podobnega se ni posrečilo mnogo večjim in močnejšim narodom, niti za ceno velikanskih žrtev.

Po naši osamosvojitvi se je svet nenadoma zazdel poln novih priložnosti. Ljudje so si obetali pošteno, modro vodstvo, ki bo pope-ljalo osvobojeni narod v blaginjo, v pravičen red, ki bo varoval tudi naravno in kulturno dediščino, ki smo jo prevzeli od očetov in jo želeli še boljše in lepšo izročiti vnukom. Zanašali smo se na naše razumnike, na podjetnike,

na slovensko pamet, na marljivo ljudstvo, ki mu naposled ne bo več treba odvajati 'harača' jugoslovanski državi. Med ljudmi je zavladal optimizem, podjetnost, veselo pričakovanje. V statistični krivulji samomorov, temni senci, ki tragično spremlja Slovence, se je pojavil sijajen zobec navzdol.

A žal je bil le zobec, krivulja se je kmalu ponovno dvignila. Optimizem je otrpnil, podjetnost je zamenjala resignacija. Veselo pričakovanje je skopnelo. Najprej je s svojo požrešnostjo zavladal kapital, ki si je prisvojil vse, kar je bilo dosegljivo. Potem je prišla kriza. Zdaj že tri leta doživljamo drugi val stečajev podjetij, nemočno opazujemo rastočo brezposelnost, šokantno revščino, stisko, pri-krajšanost, brezizhodnost. Ljudje so globoko razočarani nad svojo državo. Kdo še z veseljem izobeša slovensko zastavo ob državnih praznikih? Kdo še goji rodoljubna čustva? Kako smo mogli samostojnost, ta sad večstoletnih sanj, truda in žrtev številnih rodov Slovenk in Slovencev, pridobljen s precejšnjo pomočjo čudovitega daru usode, ki je poskrbela za ugodne okoliščine, tako zavoziti v vsega 20 letih? Ali imajo prav tisti, ki krivdo pripisujejo razvrednotenju vrednot?

LAKOTA PO VREDNOTAH IN ETIKI

Naj povem nekaj misli o izbiranju *med vrednotami za vse in koristni za manjšino.*

Ozrmo se za začetek po svetu. Osnovni ton razmišljanjem daje stiska današnjega časa, globalna kriza z mnogimi obrazi. Našo dobo bistveno označuje liberalna tržna ekonomija, le delno omiljena s socialnimi korektivi. Doslej se je na splošno kazala kot razmeroma uspešen vzorec za delovanje in tako imenovani napredek družbe, čeprav poln rastočih protislovij. Globalno sprejet recept za reševanje teh protislovij je bil še hitrejši gospodarski razvoj. A zdaj je ta razvoj dosegel in že presegel meje vzdržnosti.

Temeljna napaka se zdi v tem, da še naprej poskušamo z gospodarsko rastjo in skrajnim izkoriščanjem virov, če ne drugače tudi z

vojnami na periferiji razvitega sveta, reševati probleme, ki so vse večji: prenaseljenost, izčrpanje naravnih in človeških virov, hitro rastoče potrebe novih gospodarskih velikanov.

Sistem je zgrajen na temeljih, ki nikakor niso neoporečni, celo če jih pogledamo z veliko mero prizanesljivosti. Zdi se celo, kot da vsebujejo mehanizme programiranega samouničenja. Poglavitni motiv, ki zagotavlja sodelovanje človeških množic v organizirani družbi, danes celo globalni, je želja po materialnih dobrinah. Ta želja ni samo vgrajena v človeški genom, je tudi vključena v vzgojo otroka od zibelke do univerze in je obilno krmljena s sugestivnimi oglasi, ki spodbujajo potrošništvo.

Vendar je med ljudmi vse več zdravega zavedanja, da na potrošništvu ni mogoče temeljiti prihodnosti človeštva. Negativnih zgledov je preveč. Pred očmi imamo vse hitrejšo socialno razslojevanje, ki je tudi v bogatih državah povezano z vrsto pomembnih negativnih posledic. Vse več je revščine, strahu pred negotovo prihodnostjo, vse več bogatenja manjšine in siromašenja večine. Vse bolj se razrašča izkoriščanje ljudi, vse več ljudi trpi krivice. Mnoge so takorekoč vtkane v sistem. Zato ni čudno: ljudje čedalje bolj zahtevajo spoštovanje etike in vrednot. Ti dve besedi zadnje čase slišimo tako pogosto, kot še nikoli doslej. Tudi zven je drugačen: odkriva novo hrepenenje, lakoto po vrednotah in etiki.

Kaj so vrednote? Intuitivno vemo: ko se zaradi nekega ozira odločimo v nasprotju s tistim, k čemur nas nagovarjajo koristoljubje, sebičnost, lenoba ali trenutni impulz, je ta ozir morda vrednota. Skupne vrednote imajo skozi vso zgodovino človeštva veliko vlogo.

ZAHTEVE PO POPRAVKU VREDNOT

Danes nas mora skrbeti sprememba njihovega statusa. Pojavljajo se zahteve po premikih meja med dovoljenim in prepovedanim. Pritiski v eno in drugo smer so stari kot človeška družba. Z napredkom znanosti in

tehnologije, z vse bogatejšo razpoložljivostjo novih izbir v osebnem življenju, pa tudi z vse intenzivnejšim iskanjem tržišča rastejo predvsem pritiski za premike v prepovedano smer.

Naj mi bo dovoljeno vzeti zgled iz biomedicinske etike, ki mi je bližja kot na primer etika v politiki, gospodarstvu, množičnih občilih. Zgled naj pokaže samo zakonitost, ki jo je mogoče srečati tudi v drugih hodnikih družbenega življenja.

Slovenec je ena najvišjih vrednot zdravje. Podobno velja drugod po svetu. Veliko se vlaga v nove raziskave, razvoj novih diagnostičnih orodij in novih metod zdravljenja. A tu se pojavljajo tudi etična vprašanja. Spominjamo se razgretih razprav ob sprejemanju 7. okvirnega programa EU, ko je šlo za pridelovanje človeških zarodkov za raziskave in zdravljenje. Še bolj ekstremna zahteva je sprostitev trgovine s človeškimi organi, izrezanimi iz teles živih "prodajalcev", ali pridelovanje človeških novorojenčkov kot vira organov za presajanje v bolne otroke in odrasle. Pojavili so se etiki nove vrste, ki sami sebe imenujejo praktični ali utilitarni etiki. Ti skušajo ustvariti podlago za omenjeno početje tudi s trditvijo, da do varstva življenja niso upravičena človeška bitja, ki se ne zavedajo samih sebe in niso sposobna samorefleksije. To velja za nerojene otroke, po mnenju nekaterih pa tudi za novorojenčke. Ponekod je že dovoljena pridelava in poraba človeških zarodkov, torej nerojenih človeških bitij, pa tudi križancev med človekom in živalmi. Kot rečeno, vse to naj bi se dogajalo zaradi varovanja visoke vrednote, zdravja. Specialistov nove etike ne skrbi, da taka ravnanja pomenijo hudo kršitev temeljnih človekovih pravic – pravice do varovanja življenja in dostojanstva človeških bitij. Da pomenijo zlorabo človeškega bitja in življenja kot sredstva, pred čemer je svaril že pred več kot 200 leti Immanuel Kant. Prav tako utilitarno razmišljanje je pripravilo tla za medicinska zverinstva v nacističnih taboriščih smrti. Zagovorniki 'tradicionalne' etike opozarjamo, da v navedenih primerih

ne gre za varovanje vrednot, ampak za služenje interesom. Tu je torej osnovni nesporazum, ki v resnici ni nesporazum, ampak je sprenevedanje: perfidna zamenjava dveh pojmov. To sta vrednota in korist. *Korist manjšine za ceno vrednot vseh.*

Utilitarni etiki, ki služijo interesom in koristim, deklariranim kot vrednote, uporabljajo tudi prozorno neetične prijeme, in to brez kake očitne zadrege ali celo slabe vesti. Med drugim zahtevajo, da se opusti načelo človeškega dostojanstva, češ ker je neuporabno,³ ker se celo zlorablja. Zlorablja se, ko se nanj sklicujejo zakonodajalci, ki postavljajo omejitve za nove, posameznikom koristne možnosti, ki jih prinašajo biomedicinska in druge znanosti. Preprosta, a moralno nepokvarjena pamet pove, da so omejitve potrebne zaradi varstva človekovih pravic drugih. Prav načelo dostojanstva človeškega bitja je deklarirana podlaga za človekove pravice, kot so zapisane v mednarodnih konvencijah. Zanimivo, eden od teh etikov želi iz medicine izgnati zdravnikovo vest in zdravnikovo delovanje na podlagi vrednot. Zveni paradokсно, a skrajno liberalni etiki se potegujejo za spremembe, ki nasprotujejo najpomembnejšim človekovim pravicam, za nove svoboščine, ki vodijo v hudodelstva. Ne pozabimo: za uveljavitev današnjih pravic so bila potrebna stoletja in neštete tragične človeške žrtve.

Etiki nove vrste niso kakšni eksotični, ne-nevarni čudaki. V Britaniji so dosegli sprejetje zakona, ki dovoljuje ustvarjanje človeških zarodkov za raziskave, pa tudi človeško-živalskih križancev, za zdaj resda samo do štirinajstega dneva razvoja.⁴ Zavzemajo pa se za odpravo te omejitve, ker bi nova bitja lahko uporabili za vrsto zanimivih in koristnih namenov. Nekateri tudi zahtevajo, naj se etika skupaj z etičnimi presojami vrne filozofom, saj je etika filozofska disciplina. Za današnje čase nadvse nenavadna zahteva.

Kaj bi pomenilo zoženje ali celo opustitev človekovih pravic, ne le v medicini, tudi nasploh, za povrh še v povezavi z globalizacijo in svetovnimi krizami, si rajši ne predstavljamo.

Prizadela bi vse, nazadnje pa zagotovo ne bi bila vseč niti liberalni manjšini, ki se za to zavzema.⁵

TUDI RAVNANJA ZOPER VREDNOTE IN ETIKO SO DEL NAŠE DEDIŠČINE

Evropa je za vrednote in etiko občutljivejša kot ostali svet. To pripisujemo strahoviti izkušnji druge svetovne vojne in totalitarizmov dvajsetega stoletja. Milijoni žrtvovanih življenj, nepopisno trpljenje v obeh svetovnih vojnah in v revolucijah, doživljanje nasilja in pomanjkanja, pozneje pa nesvoboda in diskriminacija, so brutalno zamenjali dotedanjo kulturo, relativno demokracijo in relativno blagostanje. Groza te dobe je postala del naše kulturne in civilizacijske dediščine. Prizadevanje, da jo čimprej pozabimo, je nameren pogled vstran od etike, proč od temeljnih vrednot. Pozivi, naj se vendar že nehamo ukvarjati s preteklostjo, in porogljivo norčevanje iz "preštevanja kosti" iz masovnih grobišč so v šokantnem nasprotju z zdravo človeško empatijo, ki naj bi bila podlaga socialno čuteče družbe. "Tu gre za moške, ženske in otroke z imenom in priimkom, ... zato protestiram proti tej podli besedni zvezi⁶..." Sprejeti spomin na grozljivo deviacijo 20. stoletja kot del naše dediščine je tudi moralna obveza, je silen etični opomin. Spoštljiv odnos do pobitih - Tine Hribar govori o posvečenosti mrtvih⁷ - je naposled del naše kulture, del civilizacije še od časov izpred staroveškega Soffokleja. Ne bo nam odpuščeno, če bomo ta del zgodovine ne dovolj pregledan, neovrednoten, še pred vsaj simboličnim pokopom žrtev in pred spravo med živimi izrinili iz svoje zavesti. Z menjavo generacij se bodo vojne in povojne izkušnje iz zgodovinskega spomina Evropejcev porazgubile, s tem pa bo izgubljeno tudi njihovo katarzično etično sporočilo. To bo še zadnje hudodelstvo nad pobitimi, krivica, ki jo bo zagrešil današnji rod Slovencev - če bo brezčutno preslišal tudi zadnji, kot je rekel pesnik, *presunljivi tihi krik mrtvih* iz sveže odkritih, desetletja zamolčanih grobišč. Ta brezčutnost - nečlovečni odziv v nasprotju s

temelji morale, posmeh pravičnosti, pa ne bo brez posledic - niti za vrednote vseh ne za koristi privilegiranih manjšin.

Nečastna početja, zlorabe, odmiki od vrednot in etike se dogajajo povsod. Danes se o tem ni težko prepričati. Vseeno pa se pogosto sprašujemo, ali nismo Slovenci še malo na slabšem kot drugi narodi iz našega kulturnega kroga? Vprašanje je zahtevno. Družboslovne študije o dojemanju in spoštovanju vrednot med Slovenci kažejo, da smo po mnogih kazalcih nekje na sredini med evropskimi narodi.⁸ Kažejo se tudi pomenljive posebnosti - nekaterih smo lahko veseli, druge nas s stališča zagovora vrednot skrbijo. Opazen je pomik proti sekularizaciji, v smeri liberalizma. Večja težnja po osebni svobodi in možnosti samoodločbe je po eni strani vidna v zmanjševanju konfesionalne in nekonfesionalne vernosti, po drugi pa je povezana z drugačnim dojemanjem vrednot, na primer z manjšim spoštovanjem do človeškega življenja pred rojstvom in z večjo sprejemljivostjo uporabe človeških zarodkov. Nižja izobrazba je povezana z manjšim spoštovanjem nekaterih pomembnih vrednot, na primer svobode in odgovornosti.⁸ Z bolonjsko reformo študij se je Evropa odmaknila od pomembnega cilja, dobre splošne izobrazbe za kar največ mladih. Temu bo zagotovo sledilo tudi slabše sprejemanje vrednot. Slovence poleg tega pestijo negativni vplivi majhnosti okolja. Pričakovanje, da bo vsaj te zadnje odpravila naša pridružitev Evropski uniji, se uresničuje v mnogo manjši meri, kot smo upali.

Sam sem pogosto primerjal Slovenijo s podobno velikim Kuvajtom, ki sem ga imel priložnost nekoliko spoznati. Opazil sem podobno škodljivost majhnosti razmeroma zaprte družbe. Naj omenim samo eno značilnost. Nekemu vplivnežu, vodilnemu strokovnjaku za nekaj, dokažejo nepošteno ravnanje. Morali bi mu takoj pokazati vrata, potem pa ga poklicati na odgovornost. Vendar se pojavi vprašanje: kje bomo pa potem dobili podobnega strokovnjaka, ki ni samo odličen v poklicu, ampak tudi dobro pozna lokalne

razmere? Pa se odločijo – preveč ga potrebujemo, za zdaj naj ostane, samo malo bolj mu bomo gledali pod prste. In ga samo blago pokarajo. Dolgoročne škodljivosti takega odločanja ni treba dokazovati. V etiki vemo: kdor je stopil na spolzek klanec, skoraj nima možnosti, da se izogne zdrs in padcu. Vrata v prepovedano smer, ozko odškrnjena za enega, bodo kmalu na stežaj odprta za vse.

Skrbijo nas sedanja dogajanja in smeri sprememb. Te se v zadnjih letih glede spoštovanja vrednot po splošni oceni obračajo navzdol. Če so množična občila vsaj deloma slika ozračja in delovanja družbe, ta slika ne opogumlja. Ne gre samo za učinke gospodarske krize. Naša družba je vse bolj sprta. V političnem, gospodarskem in medijskem prostoru so nekako nehala veljati starodavna pravila časti in poštenja, pa tudi bolj nedavno sprejete norme javnega delovanja. Med ljudmi je vse manj zaupanja, vse manj dobrohotnosti. Postalo je legitimno, da je o eni stvari možnih več resnic in da ima vsakdo pravico poljubno izbrati tisto, ki mu je najbolj všeč ali se najbolj prilega njegovim trenutnim potrebam. Danes v Sloveniji delovati v javnem interesu ni več cenjeno – niti takrat, ko je delo opravljeno požrtvovalno, vestno, pošteno in uspešno. Pogosta nagrada je posmehljiv cinizem. Oprati ime, ki ga je umazala nepoštena publiciteta, skoraj ni mogoče. Krivci so bolj zaščiteni kot žrtve. Tehnike diskvalifikacije so odlično izdelane. Najslabše pa je, da še tako očitno krivične napade na posameznika javnost privoščljivo sprejema. Da nihče ne opozori na sramotnost tega nečastnega početja. Vsaj v tem pokvarjenem delu naše kulture, tako se zdi, mora biti naša dežela med evropskimi prvaki. Kdaj se bomo tega naveličali? Kdaj otresli?

Denimo, da se bo gospodarska kriza polagoma umirila, da se bo ponovno začela doba uspešnega gospodarstva in materialne blaginje. Ali se bo takrat povrnilo tudi spoštovanje vrednot? Samo zaradi večje materialne preskrbljenosti gotovo ne. Morda je prav, da se spet nekoliko ozremo po svetu.

MATERIALNO BOGASTVO NE VODI V SREČO

Ob predlanskem božiču je britanski znanstvenik Richard Wilkinson s sodelavko Kate Pickett izdal knjigo,⁹ ki je mnogim odprla oči. Raziskava skupine bogatih držav (kamor je pred krizo sodila tudi Slovenija) jima je pokazala, da se države s podobno stopnjo razvitosti močno razlikujejo po vrsti kazalcev blaginje, zdravja in sreče. Izkazalo se je, da o blaginji, zdravju in sreči ne odloča ne bogastvo ne kultura ne podnebje, ne prehrana, niti tip vladavine. En sam dejavnik je pomemben: stopnja neenakosti med državljani. Za merilo neenakosti sta vzela kar razliko med najvišjo in najnižjo plačo v državi. Družbe z večjimi razlikami so se pokazale kot slabe za skoraj vsakogar – za revne, za večinsko prebivalstvo, in celo za bogate. Pripadnike bolj razslojenih družb so prizadeli skoraj vsi pglavitni socialni problemi našega časa pogostejše in močnejše: slabo zdravje, nasilje, zloraba mamil, socialna izolacija, najstniške nosečnosti, samomorilnost, umrljivost novorojenčkov, duševne bolezni. Tako imajo Združene države Amerike, ki so po večini meril najbogatejša država na svetu, krajšo življenjsko dobo, več duševnih motenj, več debelosti in več državljanov v zaporih kot katerakoli razvita država.

Uspešno gospodarstvo je torej lahko povezano s socialnim neuspehom države, če spodbuja preveliko neenakost državljanov. Če sprejema bogatenje enih na račun drugih.

Treba je reči, da je tudi *uspešno gospodarstvo* vse bolj problematična besedna zveza. Uspeh gospodarstva gre pogosto na račun zlorabe virov. Gospodarska uspešnost temelji na vse bolj neusmiljenem izčrpavanju ljudi in na vse bolj brezobzirnem izkoriščanju okolja in narave. V končno bilanco nihče ne vkalkulira stroškov izrabe neprecenljivih naravnih dobrin niti denarja, za katerega so prikrajšani premalo plačani delavci. Nihče ne prišteje cene trajnega razvrednotenja prostora in dejanske vrednosti porabljenih neobnovljivih virov, ki jih sedanji rod človeštva krade svojim otrokom in vnukom

in njihovim otrokom in vnukom. Kar 80 odstotkov izdelkov je narejenih za enkratno uporabo. Iskanje tržnih niš pogosto pomeni izdelovanje stvari, ki jih nihče ne potrebuje, zato je treba kupce pridobiti z neiskrenim oglaševanjem. Vse to pa jemlje prostor, surovine, energijo in čas.

Porabiti življenje za to, da si bomo lahko sproti kupovali najnujnejše za preživetje, če smo v spodnji plasti prebivalstva, ali za to, da si nagrabimo čimveč imetja, ki ga ne potrebujemo, če smo v zgornji plasti, oboje se zdi zapravljeno življenje. Vse bolj se zastavlja vprašanje, ali je biti bogat sploh lahko moralno neoporečno. Ob virih velikega imetja skoraj vedno najdemo kaj nepravilnega ali vsaj moralno vprašljivega. Včasih celo v daljni preteklosti. O tem govori že svetopisemsko svarilo, da bo težje spustiti bogataša v nebesa kot vdeti sidrno vrv v šivanko.

Iz tega razmišljanja sledi sklep, da moramo opustiti sedanji potrošniški slog, na katerem temelji današnje tržno gospodarstvo, da moramo začeti ustvarjati bolj prijazno družbo, ki bo znala živeti v ravnovesju z naravo in s samo seboj v pravičnem redu in na temelju pravilno uravnoveženih vrednot. Željo imeti moramo zamenjati s ciljem biti – doseči samo-uresničitev, postati dobri ljudje, kakor meni filozof Erich Fromm. To bo prineslo več duševnega in telesnega zdravja, več zadovoljstva in več sreče. Celo dolgoročno preživetje človeške vrste bo mogoče odvisno od sposobnosti, da dosežemo to spremembo. Čas, ko se to še lahko zgodi, pa se žal izteka. Tudi recepta, kako to doseči, najbrž nima nihče. Kje ste zdaj, specialisti za novo etiko?

Morda bo potrebna kriza, veliko večja od sedanje, da bo prišlo do streznitve. Boleča, a morda neizogibna pot. Vendar pomislimo že zdaj – nam je res vseeno, ali nas bodo naši potomci - če se bodo rodili - še imeli v dostojnem spominu? Ali bodo sedanji rod omenjali samo še s prezirom, z grenkim obtoževanjem? Ker smo tista generacija, ki je prihodnost dokončno zavozila?

Morda pa je vendarle ni. V življenju človeških družb je neka periodičnost, podobna nihalu. To se v skrajni točki ustavi in potem nastopi svojo pot v nasprotno smer. Trenutek obrata in prva polovica poti mnogim prineseta olajšanje. Marsikoga pa je strah druge polovice nihaja. In potem naslednje periode. Dobro bo, če bo nihanje, kot pravijo fiziki, dušeno. In če ne bo dušeno na način, kot ga že stoletja razumejo vodilni politiki in državniki. Tu imajo ljudje prav: samo odgovorno upoštevanje vrednot in etike za vse lahko pomaga, da se bo nihanje vendarle neboleče umirilo.

Lakota po vrednotah in etiki zbujajo upanje.

LITERATURA:

Trontelj J. *Etika: vrednote za vse ali koristi za manjšino?* Pučnikovi dnevi 2011, Slovenija 2.0. Ljubljana, 22. marca 2011.

Bernik F., Lauer R. *Die Grundlagen der slowenischen Kultur*. De Gruyter, Berlin/New York 2010: 319.

Macklin R. *Dignity is a useless concept. It means no more than respect for persons or their autonomy*. BMJ, 2003, 327 (749): 1419-1420.

Human fertilization and embryology Act 2008. Department of Health, United Kingdom, 2009.

Trontelj J. *Respect for human dignity in biomedical research*. In: *Faith and Science: Reflections on Two Key Topics of Modern Ethics*. Juhant J., Žalec B (eds.), Berlin/Münster: Lit Verlag, 2007: 185-193.

Stres A. V: *Na Teharjah so se spomnili žrtev povojnih pobojev*. Novice, Delo.si 7. 10. 2007.

Hribar T. *Tragična etika svetosti. Sofoklova Antigona v evropski in slovenski zavesti*. Slovenska filozofska misel, 5. zvezek. Slovenska matica, Ljubljana, 1991: 352.

Rus V., Toš N. *Vrednote Slovencev in Evropejcev. Analiza vrednotnih orientacij Slovencev ob koncu stoletja*. Fakulteta za družbene vede, IDV-CJMMK (Dokumenti SJM 13), Kardeljeva ploščad 5, Ljubljana, 2005: 461.

Wilkinson R, Pickett K. *The Spirit Level*. Penguin, 2009, updated edition 2010.

Mt 19:24; Mr 10:25; Lk 18:25.

Rhoads J.F. *Camel through the eye of a needle? Opposing Views* (alternativni prevod svetopisemske prilike o bogatašu, velblodu in šivankinem ušesu). <http://www.angelfire.com/wy/Franklin4YAHWEH/camelthroughneedle.html>.

Fromm, E. *To have or to be*. World Perspective Series, Harper & Row, 1976: 128.

1. Nekaj odlomkov je iz nagovora na srečanju Pučnikovi dnevi, 2011.